۱۱۵-۱۳۴

طراحی الگوی نیازهای آموزشی زنان ایرانی سرپرست خانوار: مطالعه‌ای پدیدارشناختی*

◈ سیمزر صالحی[۱] ◈ دکتر محمد نوریان[۲] ◈ دکتر لیلا فتحی[۳]

چکیده: زنان سرپرست خانوار یکی از مهم‌ترین اقشار آسیب‌پذیر جامعه هستند و لزوم توانمند نمودن آنان ضروری به‌نظر می‌رسد. از این‌رو، پژوهش حاضر با هدف طراحی الگوی نیازهای آموزشی زنان ایرانی سرپرست خانوار انجام گرفته است. پژوهش حاضر از نظر روش، کیفی از نوع پدیدارشناختی بود که از طریق مصاحبه نیمه‌ساختارمند انجام شده است. جامعه آماری شامل همه متخصصان و کارشناسان مطلع در زمینه زنان سرپرست خانوار کمیته امداد، بهزیستی و شهرداری استان تهران در سال ۱۴۰۰ بود. به‌همین‌منظور ۱۲ نفر از متخصصان و کارشناسان مطلع و مسئول در زمینه نیازها و آموزش زنان سرپرست خانوار کمیته امداد، بهزیستی و شهرداری با روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند و مصاحبه‌ها تا حد اشـــباع نظری انجام گرفت. داده‌های حاصل از مصاحبه با رویکرد تحلیل محتوا و روش کدگذاری باز، محوری و گزینشی تحلیل شدند. بر اساس یافته‌های به‌دست آمده پنج مضمون اصلی «دانش و مهارت یائسگی»، «مهارتهای اشتغال و خودکفایی»، «توسعه توانمندیهای فردی»، «توسعه مهارت اجتماعی» و «مهارتهای تربیت اسلامی فرزندان» استنتاج شد. با به‌کارگیری روش تحلیل محتوا ۳۴ طبقه از پنج مضمون اصلی استخراج شده و مدل آموزش زنان سرپرست خانوار طراحی شـــد. با توجه به نتایج این پژوهش، زنان سرپرست خانوار دارای نیازهای گوناگونی‌اند که بر سایر جنبه‌های زندگی آنان تأثیر می‌گذارد. لذا، شناخت ابعاد گوناگون این نیازها برای نهادهایی چون کمیته امداد، این امکان را فراهم می‌کند که درکی صحیح‌تر از نیازهای آنان داشـــته باشند و دوره‌های آموزشی را بر اساس نیازهای آموزشی زنان سرپرست خانوار طراحی کنند.

کلید واژگان: مطالعه پدیدارشناختی، نیازهای آموزشی، زنان سرپرست خانواده

◉ تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۹/۲ ◉ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۲/۱۳

** این مقاله مستخرج از رساله دکتری نویسنده اول است.*

۱. دانش‌آموخته دوره دکتری رشته برنامه‌ریزی درسی، گروه برنامه‌ریزی درسی، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

E-mail: s.salehimm@gmail.com

۲. **نویسنده مسئول:** دانشیار بازنشسته گروه برنامه‌ریزی درسی، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

E-mail: Nourian2001@gmail.com

۳. استادیار بازنشسته گروه علوم تربیتی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

E-mail: L.Fathi70@yahoo.com

مقدمه

زنان سرپرست خانوار از جمله گروههای آسیب‌پذیر اجتماعی هستند که عواملی چون طلاق، فوت همسر، از کارافتادگی همسر و رها شدن توسط مردان مهاجر سبب آسیب‌پذیرتر شدن این قشر از جامعه می‌شود (شهریاری و همکاران، ۱۳۹۲). در سالهای اخیر در بسیاری از کشورها اعم از توسعه‌یافته و در حال توسعه، افزایش قابل‌توجهی در تعداد زنان سرپرست خانوار پدید آمده است (ال-لاویندی[1] و همکاران، ۲۰۱۹)، به‌طوری‌که در چند دهه اخیر، بنا به دلایلی مانند طلاق، تجرد قطعی و مهاجرت بیشتر از یک‌سوم خانوارها را زنان سرپرستی می‌کنند (موانگی[2]، ۲۰۱۷). به موازات این بحران، ایران نیز به مثابه جامعه‌ای در حال توسعه، با تغییرات ناهماهنگ در نهاد خانواده روبه‌رو است (ادریسی و حاتم‌وند، ۱۳۹۱)، به‌گونه‌ای که در جامعهٔ ایران نیز افزایش آمار زنان سرپرست خانوار بسیار چشمگیر است. طبق آمار و بررسیهای انجام شده، نسبت خانوارهایی که زنان سرپرست آنها هستند به کل خانوارهای کشور در سال ۱۳۳۵ برابر با ۱/۱ درصد بوده است. این آمار در سال ۱۳۷۴ به ۸/۵ درصد رسیده و روند فزایندهٔ رشد خانوارهای زن سرپرست همچنان ادامه یافته است، تا آنجا که این رقم در سال ۱۳۸۵ به ۹/۴ درصد رسیده است. براساس آخرین سرشماری مرکز آمار ایران در سال ۱۳۹۵، نسبت خانوارهای زن سرپرست به کل خانوارهای کشور ۱۲/۱ درصد بوده است (قربانی و همکاران، ۱۳۹۸) برهمین اساس افزایش تعداد خانوارهای زن سرپرست را می‌توان مسئله‌ای اجتماعی تلقی کرد (تیلور و هارپر[3]، ۲۰۱۷).

مطالعات پیشین نشان‌دهنده این است که زنان در جامعه فعلی، بیش از مردان در شرایط فقر اقتصادی قرار دارند و این شاید ناشی از نگاه تبعیض‌آمیزی است که در جوامع برای جایگاه زن قائل‌اند (جمشیدی و مهدی‌زاده، ۱۳۹۸). متأسفانه در جامعه ما زندگی زنان پس از ترک شوهر (به دلیل فوت، طلاق یا رها کردن زندگی) غالباً با ابهامها و مخاطره‌هایی روبه‌روست. عواملی چون سرپرستی فرزندان به تنهایی و سختی، مشکلات اقتصادی، افسردگی و ناامیدی، نگرش غلط جامعه نسبت به زنان مطلقه و بیوه، زنان را در روابط اجتماعی و حضور در اجتماع با مشکلات عدیده‌ای روبه‌رو می‌کند (دهدشتی لسانی و همکاران، ۲۰۲۱).

از آنجا که زنان سرپرست خانوار به دلیل چندنقشی بودن، وظیفه مهم تأمین معاش خانوار را نیز برعهده دارند، لذا روشهای توانمندسازی و آموزش آنان در ابعاد مختلف و ارتقای سطح کمی و کیفی زندگی آنها، می‌تواند زمینه‌های کاهش فقر، کاهش نابرابری جنسیتی، گسترش استقلال اقتصادی اجتماعی و ... را فراهم کند (تیلور و هارپر، ۲۰۱۷). آموزش باکیفیت به‌عنوان حق بنیادین، لازمه پایان دادن به فقر و شکوفایی رفاه و آسایش برای همه است. برای تحقق این امر، فعالیتهای گروه بانک جهانی

1. El-Lawindi
2. Mwangi
3. Taylor & Harper

بر آموزش تأکید دارد (سـلگی و کریمی، ۱۳۹۸). در همین راسـتا در برنامه چهارم توسـعه جمهوری اسلامی ایران نیز توجه خاصی به اقشار آسیب‌پذیر، به ویژه زنان سرپرست خانوار شده است (زمانی‌مقدم و افشانی، ۱۴۰۰).

پژوهشهایی در زمینه نیازهای آموزشی زنان سرپرست خانواده انجام گرفته است. بعضی از آنها در زمینه عوامل مؤثر بر توانمندسازی زنان سرپرست خانواده است، مانند پژوهش سل و مینوت[1] (۲۰۱۸) که نشان داده است میان توانمندسازی زنان با عواملی چون سن، تحصیلات و ارتباط صمیمانه، رابطهٔ معناداری وجود داشته و همبستگی سن و تحصیلات با توانمندسازی قوی‌تر بوده است. براساس یافته‌های پژوهش داس و دوتا[2] (۲۰۱۶) میان توانمندسـازی مادران با آموزش فرزندانشان و دستاوردهای آموزشی کودکان رابطه‌ای معنادار وجود دارد. نتایج پژوهش دلا اوکامپوس[3] (۲۰۱۵) حاکی از آن بود که کاهش فقر و حمایت اجتماعی در ارتقای توانمندسـازی اقتصادی زنان و کاهش نابرابری جنسیتی نقشی مهم دارد. آنان بیان داشتند که طرحهای حمایت اجتماعی ممکن اسـت دسترسی زنان را به منابع تسهیل کنند و مطابق سایر نتایج در زمینهٔ طرحهای توانمندسازی اقتصادی زنان، عواملی مانند ظرفیتها، نیازها و تمایلات و توسعه مهارتهای آنان تأثیرگذار اسـت و درنهایت، برنامه‌های توانمندسازی زنان باید با سایر برنامه‌های معیشتی و خدمات اجتماعی آنان هماهنگ باشند. سایگال و ساراوات[4] (۲۰۱۳) در پژوهشی نشان دادند که توانمندسازی زنان به متغیرهای گوناگون مانند موقعیت جغرافیایی، وضعیت تحصیلی، پایگاه اجتماعی، فرصتهای اقتصادی و مشارکت وابسته است. نتایج مطالعه بانرجی و گاش[5] (۲۰۱۲) روی زنان ۲۶سالهٔ مبتلا به سل نشان می‌دهد که آموزش به‌طور معناداری بر ابعاد مختلف توانمندسازی تأثیر می‌گذارد و اعضای گروه آموزش‌دیده بیشتر به شکل توانمند و کارآموز در جامعه دیده می‌شوند. طبق نتایج پژوهش اسماعیل[6] و همکاران (۲۰۱۶)، بین ریسک‌پذیری و تحمل ابهام، با میل به کارآفرینی همبستگی زیاد دیده می‌شود. همچنین، میل به کارآفرینی با موفقیت در کارآفرینی ارتباط معنادار دارد. آنها به این نتیجه رسـیدند که تحمل ابهام و ریسک‌پذیری مادران باعث می‌شود آنان برای انجام فعالیتهای کارآفرینانه، تمایل داشته باشند.

از پژوهشـهای انجام گرفته در زمینه فرصت و چالشهای پیشرو زنان سرپرست خانواده نیز می‌توان به یافته‌های پژوهش یوسـفی لبنی و همکاران (۲۰۲۰) اشاره کرد. آنان در مطالعه‌ای دریافتند که زنان سرپرست خانواده در ایران، دچار مشکلات عدیده‌ای مانند اضافه بار نقش، پایان عشق، مشکلات روانی، کاهش استقلال، تنش درون‌خانوادگی، ناامنی اجتماعی، انزوای اجتماعی، محرومیت اجتماعی و عدم بلوغ اجتماعی می‌شـوند که بایستی از آموزشـهای اجتماعی، روانی، فردی و مالی مناسبی برخوردار باشند

1. Sell & Minot
2. Das & Dutta
3. De La O Campos
4. Saigal & Sarawat
5. Banerjee & Ghosh
6. Ismail

تا بر مشکلات ذکر شده، فائق آیند. بر اساس نتایج پژوهش احمدنیا و کامل قالیباف (۱۳۹۶)، قرارگرفتن در جایگاه مسئول خانواده، میزان استرس و اضطراب این زنان را در زندگی افزایش داده است، اما با پذیرش مسئولیت زندگی اعتماد به نفس آنها نیز روندی صعودی پیدا کرده است؛ چنانکه این زنان، به‌تدریج نگاهی مثبت‌تر به خود و تواناییهایشان پیدا کرده‌اند. گذشته از آن، براساس یافته‌های این پژوهشگران، اشتغال منقطع، الگوی رایج در میان زنان سرپرست خانوار متعلق به طبقهٔ پایین بوده است و اشتغال دائم یا بیکاری الگوی رایج در زنان سرپرست در طبقهٔ متوسط و بالاست.

تعدادی از پژوهشها در زمینه نیاز آموزشی و آموزش زنان سرپرست خانواده انجام شده است. جوادیان و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهش خود دریافتند که زنان سرپرست خانواده شهر یزد، از زنان عادی، به زندگی دلسردتر هستند و با مشکلاتی مانند رنجوری، الزام به کار، مشکل اخذ وام، هزینه مسافت شغلی، ترس از شکست، ناامیدی به آینده و عدم رضایت روانی دست‌وپنجه نرم می‌کنند و می‌توان این‌گونه استنتاج کرد که این زنان به توانمندسازی و آموزش در حوزه‌های جسمی، روانی، خانوادگی، توانایی در پوشش هزینه‌ها و کسب درآمد نیازمندند. واعظی و طلسچی‌یکتا (۱۳۹۵) دریافتند که نیازهای آموزشی زنان سرپرست خانواده شامل نیازهای اقتصادی، مهارتهای مدیریت خانواده، نیازهای آموزشی و نیازهای روانی -اجتماعی است. یافته‌های پژوهش زارع و مهمان‌نوازان (۱۳۹۴) نیز نشان داد که روان‌درمانی مبتنی بر حمایت اجتماعی و روان‌درمانی مثبت‌گرا تأثیر بسزایی در تاب‌آوری زنان سرپرست خانوار دارد. در پایان اینکه، شهریاری و همکاران (۱۳۹۲) نشان دادند که زنان سرپرست خانوار شاغل در اصفهان، نیازمند آموزشهای جدی در خصوص حمایت‌پذیری و ارتقای بهداشت روانی خود و اعضای خانواده و یادگیری مهارتهای مدیریت مالی بوده و مهارتهای ارتباطی آنان بیش از سطح متوسط زنان عادی در جامعه است.

به نظر می‌رسد در میان پژوهشهای متعددی که در زمینهٔ زنان سرپرست خانوار انجام شده است، وجود خلأیی پژوهشی در زمینه نیازهای آموزشی آنان احساس می‌شود. در پژوهش حاضر، مطالعه‌ای متفاوت در زمینه طراحی الگوی نیازهای زنان سرپرست خانوار از دیدگاه کارشناسان گوناگون انجام شده است. این مطالعه در پی شناسایی و کشف موانع و محدودیتهای نیازهای فردی، اجتماعی، بهداشتی، اقتصادی و تربیتی زنان سرپرست خانوار به منظور توانمندسازی آنان بود. در کشور ایران از نظر متخصصان، کارشناسان و مسئولان کمیته امداد، بهزیستی و شهرداری، نیازهای آموزشی متعددی با عنایت به شرایط زیستی و بومهای مختلف بیان شده است، لذا رسالت این پژوهش آشنایی با نیازهای کاربردی آموزشی زنان سرپرست خانوار است. بنابراین، با توجه به نقش محوری زنان در تحقق‌پذیری توسعه اقتصادی جامعه، فراهم کردن برنامه‌های توانمندسازی آنان یک ضرورت به‌شمار می‌رود، چرا که زنان سرپرست خانوار از سرمایه‌های اجتماعی در توسعه اقتصاد جامعه محسوب می‌شوند و ارتقای توان آنان برای اتکای به‌خود موجب افزایش قدرت این زنان خواهد شد. با توجه به مطالب بیان شده پژوهش حاضر سعی در پاسخگویی به این پرسش دارد که نیازهای آموزشی زنان ایرانی سرپرست خانوار کدام است؟

روش

ایـــن پژوهش از لحاظ هدف کاربردی، روی‌آورد پژوهش کیفی و راهبرد مورد اســـتفاده بر اســـاس پدیدارشـــناختی بود. در مطالعات پدیدارشناختی، شـــناخت و فهم از تجربهٔ زیستهٔ کنشگران به‌دست می‌آید. در این نوع پژوهشها، پژوهشگر باید برای فهم تجربه‌های مشارکت‌کنندگان، تجربه‌های شخصی خود را نادیده بگیرد و تصورات قالبی خود را مهار کند (میرحسینی و کوهپیما رونیزی، ۱۴۰۰). جامعه آماری شامل همه متخصصان و کارشناسان مطلع در زمینه زنان سرپرست خانوار کمیته امداد، بهزیستی و شهرداری استان تهران در سال ۱۴۰۰ بود. اندازه نمونه در این پژوهش بر مبنای شاخص اشباع نظری بود. منظور از اشـــباع داده‌ها، زمانی است که اطلاعاتی جدید از فرایند مصاحبه‌ها حاصل نشود (فلیک[1]، ۲۰۰۶؛ ترجمـــه جلیلی، ۱۳۹۹). به این منظور، ۱۲ نفر از متخصصان و کارشناســـان مطلع و مســـئول در زمینه نیازها و آموزش زنان سرپرست خانوار کمیته امداد، بهزیستی و شهرداری در سمتهای مختلف با حداقل ۱۰ ســـال تجربه در ســـازمان به روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند. شایان ذکر است که در پژوهش حاضر با ۱۲ شرکت‌کننده مصاحبه انجام شد، اما در مشارکت‌کننده یازدهم اشباع داده حاصل شد؛ با این‌حال برای اطمینان از اشباع داده‌ها مصاحبه آخر نیز انجام شد. در جدول شماره ۱ ویژگیهای جمعیت‌شناختی مشارکت‌کنندگان به تفصیل آمده است.

جدول ۱. مشخصات نمونه مورد مطالعه (مصاحبه‌شوندگان) در پژوهش حاضر

ردیف	پست (سمت)	تحصیلات	سابقه (سال)	محل خدمت
۱	قائم‌مقام مدیرکل	فوق‌لیسانس	۲۳	کمیته امداد
۲	رئیس اداره	فوق‌لیسانس	۲۴	کمیته امداد
۳	رئیس اداره کل	دکتری	۱۶	کمیته امداد
۴	رئیس اداره	لیسانس	۲۷	کمیته امداد
۵	رئیس اداره	فوق‌لیسانس	۱۸	کمیته امداد
۶	روانشناس اداره	فوق‌لیسانس	۲۱	کمیته امداد
۷	کارشناس اداره	دکتری	۱۱	کمیته امداد
۸	کارشناس اداره	فوق لیسانس	۲۱	شهرداری
۹	کارشناس اداره کل	فوق لیسانس	۲۶	کمیته امداد
۱۰	روانشناس بهزیستی	فوق لیسانس	۱۷	بهزیستی
۱۱	کارشناس اداره مددکاری	لیسانس	۹	کمیته امداد
۱۲	کارشناس اداره خانواده و فرهنگی	فوق لیسانس	۱۸	کمیته امداد

1. Flick

براساس اطلاعات مندرج درجدول شماره ۱، بیشتر شرکت‌کنندگان تحصیلات فوق لیسانس داشتند (۸ نفر)، اغلب آنان از متخصصان و کارشناسان کمیته امداد بودند (۱۰ نفر) و نیمی از آنان بیش از ۲۰ سال در زمینه امور زنان سرپرست خانوار تجربه داشتند (۶ نفر).

داده‌ها با مصاحبهٔ نیمه‌ساختاریافته گردآوری شدند. منظور، مصاحبه‌ای منعطف است که پرسشهای آن براساس پرسش محوری پژوهش پرسیده می‌شود (میرحسینی و کوهپیما رونیزی، ۱۴۰۰). در این پژوهش پرسش محوری «زنان سرپرست خانوار چه آموزشی باید ببینند تا توانمند شوند؟» تدوین شد. در ادامه مصاحبه، پرسشهای تخصصی‌تر بر حسب ضرورت و میزان ساختارمندی سؤالات، مطرح شدند. برای مثال *«از نظر شما کدام یک از نیازها در اولویت قرار دارند؟»* یا *«آیا آموزش زنان باید مختص به اشتغال باشد یا باید در زمینه‌های دیگر هم آموزش ببینند؟»* همهٔ مصاحبه‌ها را نویسنده اول این مقاله انجام داده است. مصاحبه‌ها مدت یک تا چهار ساعت به طول انجامید. مکان مصاحبه‌ها با هماهنگی پژوهشگر و با توجه به تمایل و خواست مشارکت‌کنندگان در محل کار آنان انجام شده است.

داده‌های حاصل از مصاحبه با روش تحلیل محتوای کیفی استقرایی و روش کدگذاری باز، محوری و گزینشی تحلیل شدند. استفاده از رویکرد استقرایی در تحلیل محتوای کیفی به این معناست که پژوهشگر پیش از شروع بررسی، تعریف یا تعمیمی را پیش‌فرض قرار نداده و ماحصل نتایج استخراج شده را مورد تحلیل قرار می‌دهد و درنهایت نتیجه‌گیری می‌کند (الو و کینگاس[1]، ۲۰۰۸). برای کدگذاری مقوله‌ها نیز سه روش وجود دارد: اول) استفاده از عناوین و مفاهیم در نظریه‌های موجود که به آن مفاهیم برخاسته از نوشته‌ها می‌گویند. دوم) عنوان کدگذاری از سوی پژوهشگر و سوم) استفاده از عناوین و مفاهیم به‌کار رفته از سوی مشارکت‌کنندگان که به آنها کدهای زنده می‌گویند (کوهی جناقرد و همکاران، ۱۴۰۰).

به این ترتیب، پس از اجرای مصاحبه، یادداشتهای حاصل از جلسات مصاحبه تنظیم و سازماندهی شدند. سپس، پژوهشگر مصاحبه‌ها را به‌صورت دقیق مورد بررسی قرار داده و خط به خط داده‌ها را بازنگری کرد و واحدهای معنایی و فرایندهای آن را تشخیص داد و به جملات و عباراتی تجزیه کرد. در ادامه، با مقایسه مداوم آنها از نظر تشابه و تفاوت در مفاهیم، مفاهیم تکراری حذف شدند تا مفاهیم مشابه کنار هم قرار بگیرند. سپس، با استفاده از واژه‌ها و عبارات آنها را کدگذاری کرد (کدگذاری باز). به این ترتیب ۲۲۶ مفهوم به‌دست آورد که طبقات را تشکیل دادند. در ادامه، فرایند طبقه‌بندی براساس دو روش تحلیلی و مقایسه کردن انجام شد. به این صورت که پژوهشگر کدهای مشابه را در کنار هم و زیر یک مفهوم انتزاعی که همه را در برمی‌گرفت، قرار داد و طبقات یا مقولات شکل گرفته و ویژگیها و ابعاد هریک

1. Elo & Kyngäs

از آنها را تعیین کرد. در این مرحله ۳۴ طبقه به‌عنوان مؤلفه‌های نیازهای آموزشـــی زنان سرپرســـت خانوار به‌دســـت آمـــد (کدگذاری محوری). با انجام دادن این مرحله دســـته‌بندی اصلی‌تر و کلی‌تر به منظور مرتبط کردن نظام‌مند آن با دیگر دســـته‌بندیها، برای دســـتیابی بـــه طبقات جامع‌تر و مرکب صورت گرفت و درنهایت، پنج مضمون تعیین شدند (کدگذاری گزینشی). سرانجام مدلی برای آموزش زنان سرپرســـت خانوار طراحی شـــد. مراحل تحلیل داده‌ها در شکل شـــماره ۱ به اختصار نشان داده شده است.

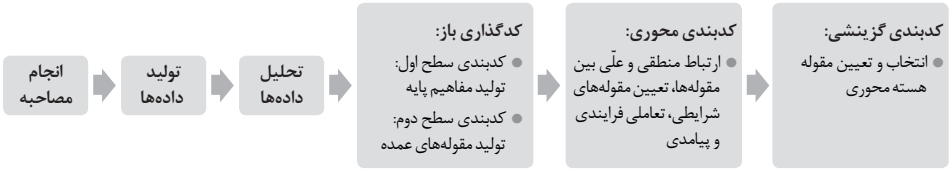

شکل ۱. مراحل انجام تحلیل داده‌ها در پژوهش

برای اعتباربخشـــی به این مدل و تعییـــن قابلیت اطمینان چهار معیار باورپذیـــری، انتقال‌پذیری، اطمینان اجتماعی و تائیدپذیری به کار گرفته شـــده اســـت (عبـــاس‌زاده، ۱۳۹۱). در این مطالعه همه ملاحظات اخلاقی پژوهشهای کیفی مانند بی‌طرفی و پرهیز از جانبداری از گرایشی خاص رعایت شدند و پژوهشگران نظرات شخصی خود را در مراحل گردآوری، تحلیل و گزارش داده‌ها دخالت ندادند. همچنین، در انتخاب مشـــارکت‌کنندگان ملاحظات اخلاقی پژوهش (توضیح طرح پژوهش، اهداف و ســـؤالات آن به مصاحبه‌شـــوندگان، رضایت آگاهانه و آزاد، رعایت حریم خصوصی، رازداری اطلاعات شرکت‌کنندگان، آزادی در ترک مشارکت) رعایت شده است.

یافته‌ها

پس از تجزیه و تحلیل داده‌ها و اســـتخراج واحدهای معنایی، کدگذاریها انجام شـــد. براساس نتایج به‌دست آمده با تحلیل متن مصاحبه‌ها و پس از مفهوم‌سازی در مرحله کدگذاری باز، ۲۲۶ مفهوم اولیه (کدهـــای باز)، ۳۴ کد محوری (با عنوان طبقه نامگذاری شـــد) و پنج کد گزینشـــی (با عنوان مضمون نامگذاری شد) شناسایی شدند. پنج مضمون به‌دست آمده بر اساس تحلیل محتوا عبارت بودند از: توسعه توانمندیهای فردی، توســـعه توانمندی اجتماعی، مهارت اشتغال و خودکفایی، مهارتهای تربیت اسلامی فرزند و دانش و مهارت یائســـگی. در جدول شـــماره ۲ داده‌های استخراج شده بر اساس مضمون توسعه توانمندیهای فردی آمده است.

جدول ۲. کدهای به‌دست آمده از درونمایه توسعه توانمندی فردی

مضمون	طبقه	مفاهیم اولیه
توسعه توانمندی فردی	خودآگاهی	شناخت کامل از خود، دانش خصوصیات شخصی خود، مهارت تشخیص ضعف و قوت خود، شناخت درونی از خود
	همدلی قوی	ارزش درک کامل از فرد مقابل، دانش همدل قوی بودن نه همدرد، دانش همفکری کردن با افراد، مهارت ترغیب افراد به قوی بودن، مهارت ایجاد آرامش در اشخاص
	مهارتهای میان ـ فردی	مهارت برقراری ارتباط مناسب با دیگران، دانش ومهارت برقراری ارتباط با افراد خانواده، مهارت برقراری ارتباط با اقوام و خویشاوندان، آموزش مهارت ارتباط با جنس مخالف در خانواده، مهارت برقراری ارتباط با دوستان و رعایت حدود ارتباط، مهارت برقراری ارتباط با فرزندان در خانواده
	تفکر نقادانه	دانش و مهارت چالش در مسائل، مهارت بررسی درستی و نادرستی هر چیز، دانش تحلیل تصمیمات دیگران، دانش نقد و بررسی مشکلات و مسائل در زندگی، دانش نقد کردن صحبت دیگران، دانش انتقادپذیری و تحمل آرا و انتقادات دیگران
	تفکر خلاق	مهارت داشتن ایده‌های خوب، داشتن خلاقیت در زندگی، دانش استفاده گوناگون از هر چیز، مهارت نوآوری و خلاقیت، دانش و شکوفایی در فکر کردن، مهارت تنوع در فکر کردن، مهارت در شکوفایی خلاقیت ذهن
	مهارت مدیریت تصمیم گیری	دانش مشورت با افراد، گرفتن مشورت و راهنمایی از دیگران، مهارت قدرت تصمیم‌گیری در زندگی، دانش جمع‌بندی و تحلیل مشورتها در زندگی، مهارت استفاده درست از تجربه دیگران، قدرت تصمیم‌گیری درست در زندگی
	مهارت حل مسئله	مهارت درگیر کردن ذهن با مسائل و فکر کردن، شناخت نیازهای مهم در زندگی، مهارت ارائه راهکار مناسب در مسائل و مشکلات، مهارت داشتن شناخت کامل، دانش برخورد با مشکلات در زندگی
	مهارت مدیریت هیجانات	مهارت کنترل احساسات در زندگی، دانش و مهارت استفاده درست از هیجانات، مهارت تمرین صبر و حوصله، دانش ارتقای هیجانات مثبت و پرانرژی، مهارت کاهش هیجانات منفی در زندگی، آگاهی از آسیب هیجانات در زندگی، مهارت و دانش مدیریت هیجانات و احساسات
	مهارت کنترل استرس	دانش غذایی و تغذیه مناسب برای کاهش استرس، دانش و مهارت ایجاد تغییرات مثبت، مهارت مثبت‌نگری، مهارت کنترل آرامش درونی
	خودباوری	دانش و مهارت برای استقلال فکری، مهارت اعتمادبه‌نفس، آموزش توانمندسازی روان‌شناختی و عاطفی، مهارت خودکارآمدی و مفید بودن، مهارت دینی و اسلامی برای ارتقای امید به زندگی زنان
	ابراز علاقه	دانش و مهارت عدم وابستگی عاطفی به هرکس، مهارت برقراری ارتباط با جنس مخالف در دختران و پسران، مهارت بهره‌گیری از تجربیات دیگر زنان در مورد علاقه، مهارت کنترل علاقه، عشق و محبت
	ازدواج مجدد	مهارت تصمیم‌گیری درست در زمینه ازدواج، مهارت مسئولیت‌پذیری در زندگی جدید، مهارت و دانش برقراری ارتباط با همسر جدید، دانش برقراری ارتباط با خانواده همسر جدید

بر اساس مندرجات جدول شماره ۲، نتایج تحلیل داده‌ها نشان داد که ۱۲ طبقه خودآگاهی، همدلی قوی، مهارت فردی، تفکر نقادانه، تفکر خلاق، مدیریت تصمیم‌گیری (مشترک با مضمون مهارت اشتغال و خودکفایی)، مهارت حل مسئله، مهارت مدیریت هیجانات، مهارت کنترل استرس (مشترک با مضمون یائسگی)، خودباوری، ابراز علاقه و ازدواج مجدد در مضمون توسعه توانمندی فردی استنتاج شده است. در ادامه، داده‌های استخراج شده بر اساس مضمون توسعه توانمندی اجتماعی در جدول شماره ۳ گزارش شده است.

جدول ۳. کدهای به‌دست‌آمده از درونمایه توسعه توانمندی اجتماعی

مضمون	طبقه	مفاهیم اولیه
توسعه توانمندی اجتماعی	مهارتهای ارتباطی و اجتماعی	● مهارت داشتن آرامش در تعاملات اجتماعی، دانش مثبت‌گرایی و دوری از منفی‌گرایی در اجتماع، مهارت توان و شجاعت برای حضور در اجتماع، مهارت روان‌درمانی مبتنی بر آسیب‌شناسی موجود جامعه، مهارت خودکارآمدی و عزت نفس در تعاملات با دیگران، مهارت توانایی گفتن نه در برخورد با در خواستها، مهارت گفت‌وگو با دیگران و برقراری ارتباط در جامعه، مهارت برقراری ارتباط صمیمی، موفق و گرم در روابط اجتماعی، مهارت توانایی ابراز باورها و ارزشها با دیگران
	مهارتهای کاربردی	● مهارت توان ایفای دو نقش والدینی در جامعه، مهارت و دانش امور فنی و حرفه‌ای، مهارت پس‌انداز و مدیریت مالی و نگهداری پول، مهارت و دانش انجام دادن کارهای مردانه و حرفه‌ای، دانش استفاده از شبکه‌های اجتماعی و فضای مجازی، مهارت الگوگیری از زندگی افراد موفق جامعه
	مهارتها و آداب و رسوم فرهنگی	● مهارت و ارزش الگویابی از ائمه اطهار(علیهم السلام) در جامعه، مهارت شرکت در امور خیرخواهانه در جامعه، دانش ارزش حجاب و پوشش اسلامی برای حضور در اجتماع، دانش حفظ و احترام به آداب و رسوم خود و دیگران، دانش حضور در برنامه‌های فرهنگی و اعتقادی، مهارت برای حضور در اردوهای فرهنگی و خانواده و جهادی
	کارآفرینی و خودکفایی	● دانش کشف نیازهای افراد جامعه، مهارت شغلهای مورد نیاز در جامعه، دانش و مهارت حرفه‌آموزی، مهارت خوداشتغالی و روحیه کارآفرینی، آگاهی لزوم شرکت در کلاسهای کار و دانش، دانش و مهارتهای اداری ـ اجرایی برای کسب و کار، دانش بازاریابی سنتی و بازاریابی اینترنتی، دانش توانایی قدرت جسمی انجام دادن کار

بر اســـاس تحلیل داده‌های مندرج در جدول شـــماره ۳، کدهای مورد نظر در چهار طبقه مهارت ارتباطـــی و اجتماعی، مهارتهای کاربردی، مهارت آداب و رســـوم فرهنگـــی و کارآفرینی و خودکفایی (مشـــترک با مضمون مهارت اشتغال و خودکفایی) در مضمون توسعه توانمندی اجتماعی استنتاج شده است. در ادامه، داده‌های استخراج شده بر اساس مضمون مهارت اشتغال و خودکفایی در جدول شماره ۴ گزارش شده است.

جدول ۴. کدهای به‌دست‌آمده از درونمایه مهارت اشتغال و خودکفایی

	طبقه	مفاهیم اولیه
کسب و کار (اشتغال و خودکفایی)	کارآفرینی و خودکفایی	مهارت تولید محصولات خانگی و مصرفی، دانش کسب‌وکار خانگی و کم هزینه، دانش کارآفرینی الکترونیکی (اینترنتی)، مهارت دریافت وام برای اشتغال، دانش حسابداری و مدیریت مالی در کسب‌وکار، دانش کسب و کارهای زود بازده و کوتاه‌مدت، مهارت تیمی کار کردن و مدیریت در کسب‌وکار
	بازارشناسی و فروش محصولات تولیدی زنان	دانش شناخت بازار فروش محصولات تولیدی، دانش مهارت راههای کسب درآمد دانشگاهی به زنان، مهارت و دانش رقابت در بازار فروش، مهارت سواد رسانه‌ای و شبکه‌های آنلاین فروش، مهارت فروش در شبکه اجتماعی اینستاگرام، مهارت در تولید وسایل مورد نیاز به روز بازار، مهارتهای فروش در بازارهای محلی، مهارت رانندگی و تسلط کافی به آن
	راهبرد شغلی (کلان امداد)	مهارت استفاده از وامهای بدون بهره کمیته امداد، مهارت خودکفایی و استقلال مالی با حرفه‌آموزی، همگانی کردن آموزش کسب و کار خانگی در سرتاسر کشور، مهارت دریافت وام بدون بهره از طریق بانکها و مؤسسه‌های مالی، خرید تضمینی محصولات تولیدی زنان از سوی دولت، مهارت‌آموزی در شغلهای مورد نیاز زنان به‌صورت رایگان، دانش نحوه برخورداری از حقوق مالی و اجتماعی مشاغل، دانش استفاده از تسهیلات بانکی اشتغال زنان
	علاقه و استعداد	دانش و تقویت انگیزه‌های روانی و اقتصادی زنان در کسب و کار، دانش و تقویت میل درونی برای انجام دادن کار، مهارت و دانش پایه برای انتخاب شغل، مهارت استعدادیابی برای انتخاب شغل، مهارت مناسب‌سازی نوع کار با علایق و تخصص زنان، فراهم آوردن فرصت برای تلاش و انجام دادن کار مورد علاقه
	خودباوری	مهارت تشخیص و رفع موانع فرهنگی، اجتماعی و بافت سنتی جامعه در حوزه کسب و کار زنان مثل اولویت دادن به مردان، تقویت روحیه خودباوری زنان در زمینه اشتغال، دانش اعتمادبه‌نفس به زنان در اجتماع، مهارت تغییر دادن نگرش لزوم اشتغال زنان، بررسی و تنظیم بازار کار زنان، ترویج، توسعه و هدایت شغلی زنان، بررسی امکان خوداشتغالی زنان
	مهارت حل مسئله	مهارت ایجاد آرامش و رفع ناامنی در محیط برای بروز استعدادها، مهارت تشخیص و رفع هراس اجتماعی زنان در جامعه، دانش توانمندسازی روان‌شناختی زنان، جلوگیری از سرکوب فکری زنان، دانش و مهارت شناسایی مسائل حوزه کسب و کار، مهارت کشف راه‌حلها، راهبردها و سازماندهی آنها در حوزه کاری، دانش و مهارت رویارویی با چالشها در کسب و کار
	تفکر خلاق	ارزیابی تواناییهای فردی و منحصربه فرد زنان، مهارت تنوع‌طلبی و ریسک‌پذیری، مهارت استقلال فکری و حمایت از رفتارهای مستقلانه زنان در جامعه، تقویت مهارت ایده خلاقانه دارای قابلیت اجرایی، تقویت قدرت ابتکار و انعطاف‌پذیری در کسب و کار، تشویق زنان به طرح ایده‌های نو بر اساس تولیدات کهنه، رشد و تقویت اعتمادبه‌نفس، بهره‌گیری از تجربیات صاحب‌نظران برای توسعه خلاقیت، اصلاح نگرشها و محدودیتهای نامساعد در کار و تولید
	مدیریت تصمیم‌گیری	دانش و مهارت تصمیم‌گیری سریع و منطقی در کار، مهارت تنظیم تصمیمات براساس واقعیات، پیش‌بینی راهها برای رفع نیازها، دانش و مهارت برنامه‌ریزی برای اجرا در کار، مهارت و مدیریت دانش و بهره‌گیری از تجربیات دیگران

بر اساس تحلیل داده‌های مندرج در جدول شماره ۴، کدهای مورد نظر در هشت طبقه کارآفرینی و خودکفایی (مشترک با مضمون توسعه و توانمندی اجتماعی)، بازارشناسی و فروش محصولات تولیدی، راهبرد کلان شـــغلی امداد، علاقه و اســـتعداد، خودباوری، مهارت حل مســـئله، تفکر خلاق و مدیریت تصمیم‌گیری (مشـــترک با مضمون توسعه و توانمندی فردی) در مضمون اشتغال و خودکفایی مطلوب اســـتنتاج شده است. در ادامه، داده‌های استخراج شده بر اساس مضمون مهارت تربیت اسلامی فرزندان در جدول شماره ۵ گزارش شده است.

جدول ۵. کدهای به‌دست‌آمده از درونمایه مهارتهای تربیت اسلامی فرزندان

مضمون	طبقه	مفاهیم اولیه
مهارتهای تربیت اسلامی فرزندان	تربیت اخلاقی و اجتماعی	● مهارت به‌کارگیری روشهای مناسب تربیت فرزندان، دانش خودباوری و خودشناسی به فرزندان، مهارت گوش دادن به صحبت کودکان، دانش دادن مسئولیت به کودکان، مهارت و دانش برقراری مساوات میان فرزندان، ارزش ارتباط کودکان با دیگران در جامعه، مهارت رازداری و پرهیز از دروغگویی به فرزندان، مهارت امانتداری و درستکاری به فرزندان، دانش همدلی و نوع‌دوستی و کمک به دیگران، مهارت انصاف، وجدان و خیرخواهی، مهارت احترام و درستکاری و صداقت، مهارت استفاده مناسب از فضای مجازی و تلفن همراه، مهارت حضور در جامعه و تعاملات اجتماعی و برون‌گرایی، آموزش مهارت و توانایی معیارهای انتخاب دوست مناسب به فرزندان، دانش و مهارت احسان به دیگران و خیرخواهی و یاری رساندن
	تربیت دینی و اسلامی	● مهارت سبک زندگی قرآنی و ارزشهای اخلاقی، مهارت روخوانی قرآن و عمل به قرآن، مهارت شناخت و اعتقاد به خدا و حل مسائل عقیدتی و دینی، مهارت خواندن نماز و گرفتن روزه به فرزندان، مهارت توکل به خدا و تقوا و نتیجه آن در زندگی، مهارت آشنایی فرزندان با قیامت و جنت و جهنم، مهارت الگو قرار دادن امامان و پیامبران و ائمه اطهار در زندگی
	تربیت جنسی	● مهارت و شناسایی مشکلات بلوغ زودرس به فرزندان، دانش بلوغ و جهت‌گیری جنسی و کنترل بر آن، مهارت و شـناخت هویت جـنسی به فرزندان، دانش و آموزش به فرزندان در زمینه رعایت مسائل جنسی، مهارت پیشگیری از رفتار جنسی پرخطر و آسیب آن، مهارت و توانایی برخورد مناسب با جنس مخالف در فرزندان، دانش تولیدنسل و فرزندآوری و ادامه نسل به فرزندان
	تربیت جسمی و بدنی	● دانش و مهارت خوب زندگی کردن، مهارت داشتن زندگی سالم، آگاهی برای داشتن جسم سالم و زندگی سالم، مهارت تغذیه سالم و پیشگیری از پرخوری و سوءتغذیه، مهارت و دانش تغذیه مناسب ایرانی، مهارت خوب خوابیدن و خواب خوب داشتن، دانش و توانایی ورزش کردن به فرزندان برای سلامتی، مهارت استقلال به فرزندان در زمینه مسائل شخصی و بدنی
	خانه‌داری و همسرداری	● مهارت برخورداری از منزلت و اقتدار سرپرستی، مهارت و دانش پوشش مناسب برای همسر، دانش آشپزی و نظافت منزل، مهارت و توانایی رفتار با همسر، مهارت ابراز محبت به همسر، دانش و مهارت بهره‌گیری از تجربه‌های موفق همسرداری، دانش الگوگیری از زندگی ائمه در همسرداری

بر اساس تحلیل داده‌های مندرج در جدول شماره ۵، کدهای مورد نظر در پنج طبقه تربیت اخلاقی و اجتماعی، تربیت دینی و اسلامی، تربیت جنسی، تربیت جسمی و بدنی، خانه‌داری و همسرداری در مضمون مهارت تربیت اسلامی فرزندان استنتاج شده است. در ادامه، داده‌های استخراج شده بر اساس مضمون دانش و مهارت یائسگی در جدول شماره ۶ گزارش شده است.

جدول ۶. کدهای به‌دست‌آمده از درونمایه دانش و مهارت یائسگی

مضمون	طبقه	مفاهیم اولیه
دانش و مهارت یائسگی	مهارت روانی	● مهارت پذیرش زنان درمورد یائسگی، مهارت و توانمندسازی روانی پس از یائسگی، دانش روان‌شناختی برای دوران یائسگی، مهارت کنترل آرامش درونی، مهارت افزایش امید به زندگی، دانش مراقبت روحی و روانی و مقابله با افسردگی، مهارت مقابله با کاهش تمرکز حواس، مهارت مقابله با ضعف حافظه
	مهارت جسمی	● دانش یائسگی و مراقبتهای جنسی پس از آن، مهارت مقابله با خطر بیماریهای قلبی عروقی، مهارت ورزش مناسب برای دوران یائسگی، مهارت تغذیه مناسب پس از یائسگی، مهارت بهداشت جسمانی دوره یائسگی
	مهارت کنترل استرس	● مهارت مقابله با اضطراب و آشفتگی، مهارت مقابله با تحریک‌پذیری، مهارت مقابله با نگرانی زنان یائسه از موقعیت خود در زندگی، مهارت مقابله با نگرانی زنان یائسه از مشکل رابطه با همسر و قطع حمایت خانوادگی
	مهارت مدیریت هیجانات	● آگاهی از آسیب هیجانات در زندگی، مهارت کنترل احساسات در زندگی، دانش و مهارت استفاده درست از هیجانات، دانش ارتقای هیجانات مثبت و پرانرژی، مهارت کاهش هیجانات منفی در زندگی، مهارت مقابله با اختلال در خلق زنان یائسه
	خودآگاهی	● مهارت افزایش آگاهی و نگرش زنان یائسه، مهارت افزایش باورهای خودکارآمدی در زنان یائسه، مهارت کاهش مشکلات یائسگی در زنان، اطلاعات در مورد افراد کمک‌کننده به هنگام رویارویی با دوره یائسگی، دانش و مهارت اقداماتی که برای بهبود یائسگی می‌توان انجام داد، مهارت آگاهی از عوامل مؤثر در کنار آمدن با یائسگی، دانش و مهارت افزایش کیفیت زندگی

بر اساس تحلیل داده‌های مندرج در جدول شماره ۶، کدهای مورد نظر در پنج طبقه مهارت روانی، مهارت جسمی، مهارت کنترل استرس، مهارت مدیریت هیجانات، خودآگاهی (مشترک با مضمون توسعه توانمندی فردی) در مضمون دانش و مهارت یائسگی استنتاج شده است. در پایان، الگوی نیازهای آموزشی استخراج شده عبارت‌اند از: پنج مضمون توسعه توانمندی فردی، توسعه توانمندی اجتماعی، مهارت اشتغال و خودکفایی، مهارت تربیت اسلامی فرزندان و دانش و مهارت یائسگی که مضمون توسعه توانمندی فردی در طبقات خودباوری، مهارت حل مسئله، تفکر خلاق و مدیریت تصمیم‌گیری با مضمون مهارت اشتغال و خودکفایی همپوشانی دارد و مشترک است. همچنین در طبقات مهارت کنترل استرس، مهارت مدیریت هیجانات و خودآگاهی با مضمون دانش و مهارت یائسگی همپوشانی دارد و مشترک است و مضمون

توســـعه توانمندی اجتماعی در طبقات کارآفرینی و خودکفایی با مضمون مهارت اشـــتغال و خودکفایی همپوشـــانی دارد و مشترک است. این الگوی مفهومی در شکل شـــماره ۲، طراحی و معرفی شده است.

شکل ۲. الگوی پیشنهادی آموزش زنان سرپرست خانوار

این مدل به تأیید خبرگان این رشته رسیده است؛ بدین ترتیب که:

۱. **باورپذیری:** از روش توصیف همتایـــان با همکاری پنج خبره باتجربه که دارای مدرک تحصیلی دکتری مدیریت آموزشی و علوم تربیتی بودند، بهره‌گیری شده است. همتایان به کدگذاری تحلیلی پرداخته، نتایج با یافته‌های نگارندگان مطابقت داشت.

۲. **انتقال‌پذیری:** با روش نمونه‌گیری هدفمند، کارشناســـان بر اســـاس تحصیلات و تجربه کاری و موفقیت در طرحهای خودکفایی زنان سرپرست خانواده انتخاب شدند.

۳. **اطمینان اجتماعی:** با روش کفایت اجتماعی و با تشـــکیل جلســـه‌ای با حضور اساتید مدیریت آموزشـــی و علوم تربیتی در یکی از مراکز دانشگاه آزاد اسلامی، روند کار با توجه به مبانی نظری موجود بررسی شد و نظرهای اصلاحی دریافت و در مفاهیم و کدگذاریها اعمال شد.

۴. **تائیدپذیری:** در آن از روش نگارش یادداشتهای تأملی استفاده شد، یعنی از یادداشتهای شخصی نگارنـدگان ضـمن انجـام دادن کار به‌منظور آگاهی یـافتن از تعصبات کـه ممکن بـود ناخودآگاه در نوشتن و تحلیلهای پژوهشگر اتفاق بیفتد و در نتیجه بر نتایج پژوهش تأثیر بگذارد، پایان یافت.

از این رو، می‌توان اظهار کرد که این الگو کامل‌ترین الگوی آموزشی زنان به ویژه زنان سرپرست خانوار خواهد بود. الگوی مفهومی و چارچوب نظری دربارهٔ آموزش زنان سرپرست خانوار می‌تواند به بهبود مطالعات تطبیقی این حوزه کمکی شایسته کند.

بحث و نتیجه‌گیری

بررسی نتایج به‌دست آمده از تجزیه و تحلیل داده‌ها در راستای عنوان این پژوهش که طراحی الگوی نیازهای آموزشی زنان ایرانی سرپرست خانوار بود، پنج مضمون کلی توسعه توانمندی فردی، توسعه توانمندی اجتماعی، مهارت اشتغال و خودکفایی، مهارت تربیت اسلامی فرزندان و دانش و مهارت یائسگی را طی فرایند تحلیل محتوای کیفی به‌دست آورد و درنهایت بر اساس هدف اصلی این پژوهش که شامل تدوین چارچوب مفهومی آموزشهای زنان ایرانی سرپرست خانوار بود، الگو طراحی شد. در ادامه به بررسی مضمونهای به‌دست آمده پرداخته می‌شود.

۱. مضمون «توسعه توانمندی فردی»: یافته‌ها نشان دادند که ۱۲ طبقه خودآگاهی، همدلی قوی، مهارت فردی، تفکر نقادانه، ابراز علاقه، ازدواج مجدد، مهارت مدیریت هیجانات، مهارت کنترل استرس، خودباوری، مهارت حل مسئله، تفکر خلاق و مدیریت تصمیم‌گیری در این مضمون استنتاج شده است. بر مبنای مضمون «توسعه توانمندیهای فردی» می‌توان اذعان داشت که زنان سرپرست خانوار علاوه بر مادر بودن، نقشهای دیگری مانند پر کردن خلأ پدر، نان‌آور خانواده بودن و به‌طورکلی مدیریت خانواده در تمام ابعاد آن را به‌عهده دارند که گاه این نقشها در تعارض با هم قرار می‌گیرند. مهارت ایفای نقشهای چندگانه یکی از مهارتهایی است که لازم است این گروه از زنان بر آن آگاهی یابند و در زندگی فردی و اجتماعی به ایفای آن بپردازند. فشار روانی ناشی از کار و زندگی و عدم آگاهی، در میان مشکلات بسیاری که زنان سرپرست خانوار با آن روبه‌رویند، موجب شده است تا آموزشهای لازم در زمینه توسعه فردی نداشته باشند. برای ارتقای سلامت زنان سرپرست خانوار، باید درکی درست از باورها، ادراکات و نگرشهای آنان داشت تا بتوان تغییرات مناسب ایجاد کرد. در این فرایند، زنان سرپرست خانوار جامعه باید ضمن برخورداری از نوعی خوداعتمادی قادر به ارزیابی درست و شناخت واقعی از خویش باشند، به‌طوری‌که از تواناییها و قابلیتهای خویش، برای دستیابی به هدفهای خود آگاه شوند و به این صورت، احتمالاً با افزایش توانمندی خود، به هدفهای مورد نظر دست یابند. یافته‌های به‌دست آمده از مطالعه حاضر با پژوهشهای فوند[1] و همکاران (۲۰۲۱) و سیلوا[2] و همکاران (۲۰۲۱) مطابقت داشت. همچنین، مراقبتهای

1. Fond
2. Silva

روانی و جسمانی و الگوبرداری از زندگی ائمه اطهار به‌ویژه حضرت فاطمه زهرا (س)، می‌تواند پایه‌گذار اصلی‌ترین مهارتهای زندگی فردی، اجتماعی و فرهنگی، خانه‌داری و تربیت اخلاقی زنان سرپرست خانواده باشد که این یافته نیز با پژوهش نوری (۱۳۸۸) مطابقت دارد.

۲. **مضمون «توسعه توانمندی اجتماعی»**: یافته‌ها نشان دادند که چهار طبقه مهارت ارتباطی و اجتماعی، مهارت کاربردی، مهارت آداب و رسوم فرهنگی و کارآفرینی و خودکفایی در درونمایه توسعه توانمندی اجتماعی استنتاج شده است. با توجه به مقوله‌های به‌دست آمده از این مضمون می‌توان بیان کرد که آدمی طی زندگی اجتماعی مراحل مختلفی را پشت سر می‌گذارد که لازمهٔ موفقیت در آنها، توجه و برخورداری از توانایی اجتماعی و ارتباطی فرد با شرایط و موقعیتهای تازه است (زکی و خشوعی، ۱۳۹۲). مهارتهای اجتماعی برای حضور در اجتماع لازم و ضروری است و عدم تسلط به این مهارتها زنان سرپرست خانواده را برای حضور در اجتماع با مشکلاتی عدیده مواجه می‌سازد. هنجارهای اجتماعی ممکن است مستقیماً میل به توانمندی زنان سرپرست خانوار را تحت تأثیر قرار دهند و یا به‌طور غیرمستقیم دسترسی زنان به درآمد را متأثر سازند. گرچه اشتغال در توانمندسازی زنان سرپرست خانوار تأثیری بسزا دارد، اما نمی‌توان نقش فرهنگ را در این زمینه نادیده انگاشت. گاه هنجارهای اجتماعی می‌توانند به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم، میزان توانمندسازی زنان را محدود کنند. مثلاً هنجارهای قدرتمند پدرسالارانه می‌توانند برنامه‌های توانمندسازی زنان را خنثی کنند، بنابراین لازم است که به منظور ارتقای آگاهی عمومی و اصلاح باورهای نادرست در جهت رفع موانع فرهنگی برای تأمین حقوق همه جانبه زنان سرپرست خانوار و خودسرپرست اقدام کرد. باید در نظر داشت که آموزشهای روان‌درمانی و نحوه ارتباط اجتماعی برای حضور و تعامل بهتر در جامعه مهم و اساسی است و توجه و آموزش در این زمینه برای زنان ایرانی سرپرست خانوار سبب ارتقا و توانمندی آنها خواهد شد.

۳. **مضمون «مهارتهای اشتغال و خودکفایی»**: یافته‌ها هشت طبقه کارآفرینی و خودکفایی، بازارشناسی و فروش محصولات تولیدی، و راهبرد کلان شغلی امداد، علاقه و استعداد، خودباوری، مهارت حل مسئله، تفکر خلاق و مدیریت تصمیم‌گیری را در درونمایه اشتغال و خودکفایی نشان دادند. با توجه به یافته به‌دست آمده در این مضمون می‌توان گفت که مهارتهای اشتغال و خودکفایی یکی از مسائل مهم در زندگی زنان سرپرست خانواده است. عامل کسب و کار به منزلهٔ مهم‌ترین بخش حمایتی و پوشش مالی زندگی زنان سرپرست خانوار، موجب ارتقا و بهبود کیفیت زندگی و ارتقای امنیت، آرامش و رفاه خانواده تحت سرپرستی آنان خواهد شد. توانمندسازی مهارتی زنان سرپرست خانوار را می‌توان محرکی سازنده برای تحولات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی دانست. آموزشهای مهارتی در حوزه

کسب و کار عاملی مؤثر در دگرگونی طرز نگرش و رفتار افراد جامعه نسبت به زنان سرپرست خانوار است و سبب‌ساز تحرک شغلی و استفاده بیشتر از قابلیتهای آنان می‌شود. آموزش زنان سرپرست خانوار یکی از زمینه‌های زیربنایی تقویت آگاهی آنان از استعدادهایشان به‌شمار می‌آید و بستری مناسب برای ایجاد فرصتهای اشتغال این زنان در حوزه‌های مورد علاقه است. این آموزشها با توأم کردن آموزشهای عملی و نظری این امکان را برای زنان سرپرست خانوار فراهم می‌کنند که آنان همسویی بیشتری با نیازهای بازار کار داشته باشند تا از این طریق امکان بیشتری برای جذب آنها در فعالیتهای اقتصادی - اجتماعی فراهم شود. بازار ایران، به دلیل تنوع فرهنگی، تاریخی و ساختار متنوع در میان سلایق مشتریان داخلی و خارجی، می‌تواند زمینه‌ای برای شکوفایی استعدادها و اشتغال زنان سرپرست خانواده باشد. برای شروع آن لازم است زنان سرپرست خانوار درکی کامل از بازار و شناخت اجزای آن به‌دست بیاورند که زمینه‌ساز آن سیاست‌گذاریهای مناسب بخش آموزش و توانمندسازی زنان است. نتایج این یافته‌ها با پژوهشهای جونز[1] (۲۰۲۱) و سینگ[2] (۲۰۲۱) در زمینهٔ آموزشهای مدیریت مالی، حسابداری، بازاریابی و بازارشناسی به زنان تطبیق داشت.

۴. مضمون «مهارتهای تربیت اسلامی فرزندان»: این مقوله هسته‌ای دارای شش طبقه مهم تربیت اخلاقی، تربیت دینی و اسلامی، تربیت جنسی، تربیت جسمی و بدنی و خانه‌داری و همسرداری است. بر اساس یافته به‌دست آمده از مضمون «مهارتهای تربیت اسلامی فرزندان» می‌توان گفت که زنان سرپرست خانوار باید به جز نقش سرپرستی خانوار (که گاه ناخواسته به آنها تحمیل شده است) نقش مادری و زن خانواده را نیز به‌عهده بگیرند و درصورت برنیامدن از عهدهٔ نقشهای خود، ممکن است آسیبهای متعدد به خانواده وارد شود. عدم توانایی زنان سرپرست خانوار در زمینه دانش و مهارت تربیت فرزندان، هم زندگی خود و هم فرزندان تحت حمایتش را با مشکلات بسیار مواجه می‌کند. آموزش در این زمینه می‌تواند راهگشایی بسیاری از مشکلات زنان سرپرست خانواده در امر تربیت فرزندان باشد. از اساسی‌ترین موارد آموزشی تربیتی از بعد اخلاقی به کودکان مفاهیم کلیدی مانند آموزش صحبت و همدلی با کودکان، آموزش مساوات به فرزندان و مسئولیت‌دهی به آنهاست که در پژوهشهای مایکلسن و بروکشمیت[3] (۲۰۲۱) و خوریاتی[4] و همکاران (۲۰۲۱) نیز بر آن صحه گذاشته شده است. همچنین پژوهش مصباحی‌جمشید (۱۳۹۹) در زمینهٔ تربیت دینی به آموزش شناخت و اعتقاد به خدا، معاد، حلال و حرام و توکل به خدا تأکید کرده است.

1. Jones
2. Singh
3. Michielsen & Brockschmidt
4. Khoiriyati

۵. مضمون «دانش و مهارت یائســـگی»: مضمون دانش و مهارت یائســـگی در پنج طبقه مهارت روانی، مهارت جسمی، مهارت کنترل استرس، مهارت مدیریت هیجانات و خودآگاهی استنتاج شده است. با توجه به مقولهٔ به‌دست آمده از این درونمایه می‌توان گفت که یائسگی به‌صورت قطع دائم قاعدگی تعریف می‌شـــود. گرچه یائســـگی فرایند فیزیولوژیک همگانی در زنان اســـت، ولی در همه به یک شـــکل و یکسان احساس نمی‌شـــود (شرمن[1]، ۲۰۰۵). با توجه به شرایط زندگی، شـــرایط محیطی و زیستی متفاوت در ایران شرایط یائسگی هم در زنان متفاوت اســـت. کســـب دانش و آگاهی در زمینه یائسگی در بهبود و شرایط زندگی زنان سرپرســـت خانوار مؤثر خواهد بود و کیفیت زندگی آنان را تحت‌تأثیر قرار خواهد داد. مطالعات نشـــان داده‌اند که اغلب زنان سرپرســـت خانوار اطلاعات اندکی در مورد یائسگی دارند. چگونگی درک زنان سرپرســـت خانوار از پدیده یائســـگی، در سازگاری آنان با علائم این دوران و در پی آن کیفیت زندگیشان تأثیرگذار است. آگاهی و اطلاع از علائم و عوارض دوران یائســـگی می‌تواند در کاهش مشـــکلات و بالا بردن کیفیت زندگی آنان در این سن مفید باشـــد. مراقبتهای بهداشتی این دوران می‌تواند از عوارض و بیماریهای مزمن این زنان پیشگیری کند.

خودمراقبتی و بهبود کیفیت زندگی نقش مهمی در خودکارآمدی زنان سرپرست خانوار دارد. باورهای این زنان در مورد لیاقتشان برای کنترل کردن حوادث، در زندگی آنان بسیار حیاتی است. در واقع خودکارآمدی زنان سرپرســـت خانوار در ارتباط مستقیم با عملکرد آنان است، زیرا چنانچه این زنان از احســـاس خودکارآمدی بالایی برخوردار باشـــند، طبعاً عملکردی بهتر خواهند داشت. بنابراین، توجه و آموزش کافی دربارهٔ این مســـائل در بهبود کیفی زندگی زنان سرپرســـت خانوار تأثیری بسزا خواهد گذاشت.

در مجموع باید گفت که نتیجه این پژوهش نشان داد که زنان سرپرست خانوار کمیته امداد، بهزیســـتی و شهرداری اســـتان تهران در سال ۱۴۰۰ در زمینه توســـعه توانمندی فردی، توسعه توانمندی اجتماعی، مهارت اشتغال و خودکفایی، مهارت تربیت اسلامی فرزندان و دانش و مهارت یائسگی به آموزش بیش از سطح متوسط نیاز دارند.

هر پژوهشی دارای محدودیتهایی است. از محدودیتهای پژوهش حاضر می‌توان به عدم تمایل مدیران به مصاحبه حضوری اشـــاره کرد، بنابراین، شایسته است مدیران این مراکز از پژوهشهایی در این زمینه اســـتقبال کنند و همکاری بیشتری با پژوهشگران داشته باشند. محدود بودن جامعه آماری به زنان سرپرســـت خانوار کمیته امداد، بهزیستی و شـــهرداری استان تهران را نیز می‌توان از دیگر محدودیتهای این پژوهش برشمرد. پیشنهاد می‌شود در پژوهشهای آتی نیازهای سایر زنان

1. Sherman

سرپرســـت خانوار ایرانی نیز مدنظر قرار گیرد و مشخص شـــود. زمان محدود اختصاص داده شده به مصاحبه‌ها نیز از دیگر محدودیتهای این پژوهش بود؛ تخصیص زمان بیشتر به مصاحبه‌ها برای واکاوی بیشـــتر مسائل زنان سرپرست خانوار، از دیگر پیشـــنهادات پژوهش حاضر است. وضعیت احساســـی و شـــخصیت جامعهٔ مورد مطالعه از متغیرهای مداخله‌گری بودند که بر نیازهای زنان سرپرســـت خانوار تأثیرگذار بود و پژوهشـــگر نمی‌توانســـت آنها را کنترل کند. پیشنهاد می‌شود در پژوهشـــهای آتی روشهای کنترل این متغیرها در نظر گرفته شوند. کلام آخر، با توجه به اینکه زنان سرپرســـت خانوار تحت پوشش نهادهای حمایتی چون کمیته امداد و اداره بهزیستی هستند و تاکنون پژوهشـــی مســـتقل که بتواند دید و شـــمایی کلی از پیامدهای توانمندسازی این زنان در راســـتای برنامه‌ریزی و سیاستگذاری نهادهای مذکور باشد، انجام نشده است، شایسته است که متولیان خدمات حمایتی این نهادها، ارزشـــیابی دوره‌های آموزشی مراکز به منظور تعیین میزان مطابقت با نیازهای آموزشی زنان سرپرست خانواده را مطابق با الگوی طراحی‌شده در این مطالعه انجام دهند.

منابع

REFERENCES

احمدنیا، شیرین و کامل قالیباف، آتنا. (۱۳۹۶). زنان سرپرست خانوار در تهران: مطالعه کیفی تجربیات، چالشها و ظرفیتهای آنها. *رفاه اجتماعی، ۱۷* (۶۵)، ۱۰۳-۱۳۷.

ادریسی، افسانه و حاتم‌وند، زیبا. (۱۳۹۱). بررسی مکانیزم تأثیرگذاری اشتغال بر کیفیت زندگی زنان سرپرست خانوار. *پژوهش‌نامهٔ علوم اجتماعی، ۶* (۳)، ۹۷-۱۲۸.

جمشیدی، معصومه و مهدی‌زاده، حسین. (۱۳۹۸). طراحی الگوی توانمندسازی اقتصادی زنان سرپرست خانوار در استان ایلام. *مجله پژوهش‌های ترویج و آموزش کشاورزی، ۱۲* (۲)، ۳۹-۵۰.

جوادیان، سیدرضا؛ میرزایی فتح‌آباد، هادی و افراسیابی، حسین. (۱۳۹۸). مطالعهٔ کیفی دلایل و زمینه‌های مشارکت نکردن زنان سرپرست خانوار در برنامه‌های توانمندسازی. *پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران، ۸* (۲)، ۶۵-۸۶.

زارع، حسین و مهمان‌نوازان، اشرف. (۱۳۹۴). تأثیر آموزش دلگرم‌سازی بر ارتقاء خودکارآمدی عمومی و تاب‌آوری زنان سرپرست خانوار. *مطالعات زن و خانواده، ۳* (۱)، ۳۷-۵۷.

زکی، محمدعلی و خشوعی، مریم‌السادات. (۱۳۹۲). سلامت اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن در بین شهروندان شهر اصفهان. *مطالعات جامعه‌شناختی شهری، ۳* (۸)، ۷۹-۱۰۸.

زمانی‌مقدم، مسعود و افشانی، سیدعلیرضا. (۱۴۰۰). توانمندسازی زنان سرپرست خانوار در ایران: مروری نظام‌مند. *رفاه اجتماعی، ۲۱* (۸۰)، ۴۵-۸۰.

سلگی، مریم و کریمی، سوده. (۱۳۹۸). سند ملی آموزش ۲۰۳۰ جمهوری اسلامی ایران و حق آموزش زنان. *فصلنامه فرهنگی تربیتی زنان و خانواده، ۱۴* (۴۸)، ۷-۳۷.

شهریاری، عزت؛ سعادتمند، زهره؛ فاتحی‌زاده، مریم‌السادات و محققیان، شهناز. (۱۳۹۲). بررسی نیازهای آموزشی زنان سرپرست خانوار شاغل فرهنگی آموزش و پرورش. *فصلنامه علمی- پژوهشی زن و جامعه، ۴* (۳)، ۲۹-۴۵.

عباس‌زاده، محمد. (۱۳۹۱). تاملی بر اعتبار و پایایی در تحقیقات کیفی. *جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۳* (۱)، ۱۹-۳۴.

فلیک، اووه. (۲۰۰۶). *درآمدی بر تحقیق کیفی*، ترجمه هادی جلیلی (۱۳۹۹). تهران: نشر نی.

قربانی، فریدون؛ انصاری، حمید و محسنی، رضاعلی. (۱۳۹۸). فراتحلیل نیازها و اولویتهای زندگی زنان سرپرست خانوار با رویکرد جامعه‌شناختی. *فصلنامهٔ علمی- پژوهشی رفاه اجتماعی، ۱۹* (۷۲)، ۵۵-۹۶.

کوهی جناقرد، عظیم؛ سلیمانی، توران؛ زاهدبابلان، عادل و راستگو، اعظم. (۱۴۰۰). ویژگیهای مدرسه مطلوب از نظر ذینفعان: دانش‌آموزان پایه ششم ابتدایی و اولیای دانش‌آموزان (مورد مطالعه مدارس دوره ابتدایی شهر اردبیل). *فصلنامه خانواده و پژوهش، ۱۸* (۲)، ۸۹-۱۰۶.

مصباحی‌جمشید، پرستو. (۱۳۹۹). مسائل تربیت دینی در فضای مجازی و نحوه مواجهه با آن. *پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۲۸*، ۸۷-۱۰۸.

میرحسینی، زهرا و کوه‌پیما رونیزی، زهرا. (۱۴۰۰). واکاوی فهم ادراک‌شدهٔ زنان از آسیب‌های حوزهٔ خانواده (مورد مطالعه: زنان شهر فسا). *پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران، ۱۰* (۱)، ۷۱-۹۸.

نوری، اعظم. (۱۳۸۸). الگوهای رفتاری حضرت زهرا(س) در خانواده. *مجله جامعه زنان*، ۵۷، ۱-۱۰.

واعظی، کبری و طلسچی‌یکتا، جواد. (۱۳۹۵). نیازهای زنان سرپرست خانوار. *دومین کنگره بین‌المللی توانمندسازی جامعه در حوزه علوم اجتماعی، روانشناسی و علوم تربیتی*، تهران، مرکز توانمندسازی مهارتهای فرهنگی و اجتماعی جامعه.

Banerjee, T., & Ghosh, C. (2012). What factors play a role in empowering women? A study of SHG members from India. *Gender, Technology and Development*, *16*(3), 329-355.

Das, P., & Dutta, S. (2016). Interrelation between mother's empowerment and children's schooling: A case study of SC, OBC, and general households of a developing region. *Arthshastra Indian Journal*

of Economics & Research, *5*(2), 39-50.

Dehdashti-Lesani, M., Makvandi, B., Naderi, F., & Hafezi, F. (2021). The relationship between social intelligence and interpersonal forgiveness with happiness according to the moderating role of difficulties in cognitive emotion regulation in female-headed households. *International Journal of Behavioral Sciences*, *15*(1), 1-7.

De La O Campos, A. P. (2015). *Empowering rural women through social protection*. Rural Transformations - Technical Papers Series#2. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), Rome. Full-text available at: http://www.fao.org/3/a-i4696e.pdf

El-Lawindi, M. I., Sabry, H. A., & Elsebaie, E. H. (2019). Household headship and women's health: An exploratory study from Egypt. *The Egyptian Journal of Community Medicine*, *37*(2), 1-9.

Elo, S., & Kyngäs, H. (2008). The qualitative content analysis process. *Journal of Advanced Nursing*, *62*(1), 107-115.

Fond, G., Pauly, V., Duba, A., Salas, S., Viprey, M., Baumstarck, K., ... Boyer, L. (2021). End of life breast cancer care in women with severe mental illnesses. *Scientific Reports*, *11*(1), 1-8.

Ismail, I., Husin, N., Rahim, N. A., Kamal, M. H. M., & Mat, R. C. (2016). Entrepreneurial success among single mothers: The role of motivation and passion. *Procedia Economics and Finance*, *37*, 121-128.

Jones, J. E. (2021). *Strategies of women small business owners to overcome entrepreneurship barriers*. (Doctoral dissertation). Walden University.

Khoiriyati, S., Astuti, W., & Amalia, E. R. (2021). Improving sex education awareness of students of madrasah ibtidaiyah setia budi tamiajeng trawas mojokerto through service-learning approach: A community service. *Engagement Jurnal Pengabdian Kepada Masyarakat*, *5*(1), 120-131.

Michielsen, K., & Brockschmidt, L. (2021). Barriers to sexuality education for children and young people with disabilities in the WHO European region: A scoping review. *Sex Education*, *21*(6), 674-692.

Mwangi, C. (2017). *An assessment of impact of poverty on female headed household in Kangemi, Kenya*. Master's thesis. University of Nairobi.

Saigal, G., & Sarawat, K. (2013). Women's empowerment in India. *Anveshak, International Journal of Management (AIJM)*, *2*(2), 210-223.

Sell, M., & Minot, N. (2018). What factors explain women's empowerment? Decision-making among small-scale farmers in Uganda. *Women's Studies International Forum*, *71*, 46-55.

Sherman, S. H. (2005). Defining the menopausal transition. *The American Journal of Medicine*, *118*(Suppl 12B), 3-7.

Silva, W. L. F. D., Paula, G. L. D., Gomes, L. C., & Cruz, D. T. D. (2021). Prevalence of psychic suffering in old people: A community-based study. *Rev. Bras. Geriatr. Gerontol, 23*(5), e200246.

Singh, S. N. (2021). Women in micro and small business enterprises and their financial cruxes in Ethiopia: A case study of Mettu town. *Financial Markets, Institutions and Risks*, *5*(1), 98-115.

Taylor, C. D., & Harper, S. F. (2017). Early maladaptive schema, social functioning and distress in psychosis: A preliminary investigation. *Clinical Psychologist*, *21*(2), 1-21.

Yoosefi Lebni, J., Mohammadi Gharehghani, M. A., Soofizad, G., Khosravi, B., Ziapour, A., & Irandoost, S. F. (2020). Challenges and opportunities confronting female-headed households in Iran: A qualitative study. *BMC Women's Health*, *20*(1), 183.

Quarterly Journal of
Family and Research

Designing a Model for the Educational Needs of Iranian Females Heads of Family: A Phenomenological Study*

■ S. Salehi[1] ■ M. Nourian, Ph.D.[2] ■ L. Fathi, Ph.D.[3]

Abstract

The current research aimed to design a model for the educational needs of Iranian female heads of the family. This qualitative research had a phenomenological approach and was undertaken through carrying out semi-structured interviews. The statistical population of the study was comprised of all experts in the field of female heads of the family from the Imam Khomeini Relief Foundation, the State Welfare Organization of Iran, and the Municipality of Tehran in 2021. For the purpose of sampling, 12 experts were chosen through purposive sampling and the interviews were undertaken until data saturation was achieved. The obtained data were content-analyzed and coded using open, axial, and selective coding. Finally, 5 main components were extracted: "knowledge of menopause", "knowledge and skills of employment and self-sufficiency", "development of individual abilities", "and development of social skills", and "knowledge and skills of raising children". Based on the main goal of this research, 34 categories were obtained which were placed in 5 themes, and finally a model was designed for the education of women heads of the family. This model can be used by such organizations as the Imam Khomeini Relief Foundation to design educational programs for women heads of the family.

Keywords: **phenomenological study, educational needs, female heads of the family**

Date received: Nov. 23, 2022 **Date accepted:** May 3, 2023

* *This article is derived from the first author's Doctoral Dissertation.*

1. Doctoral Graduate of Curriculum Planning, Islamic Azad University, South Tehran Branch, Tehran, Iran.
E-mail: s.salehimm@gmail.com
2. **Corresponding Author:** Retired Associate Professor of Curriculum Planning, Islamic Azad University, South Tehran Branch, Tehran, Iran.
E-mail: Nourian2001@gmail.com
3. Retired Assistant Professor of Education, Islamic Azad University, Science and Research Branch, Tehran, Iran.
E-mail: L.Fathi70@yahoo.com